

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
і.м. М.П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

ВИНОГОРОДСЬКИЙ Анатолій Миколайович

УДК 153. 71: 37.015.3

***РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ПІДЛІТКІВ
(НА МАТЕРІАЛІ СПРИЙНЯТТЯ МУЗИКИ)***

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1999

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова Міністерства освіти України, м. Київ.

Науковий керівник - кандидат психологічних наук, доцент
Булах Ірина Сергіївна,
Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова, доцент кафедри психології

Офіційні опоненти:

- доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент
АПН України, БЕХ Іван Дмитрович.
Інститут проблем виховання, директор;

- кандидат психологічних наук, доцент
Осьмак Любов Петрівна,
Рівненський інститут слов'язнавства Київського інституту
«Слов'янський університет», доцент кафедри психології.

Провідна установа - Дрогобицький державний педагогічний університет,
ім. Івана Франка, кафедра психології, Міністерства освіти України, м. Дрогобич.

Захист відбудеться «16» вересня 1999 р. о 16.30 годині на
засіданні спеціалізованої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному
університеті ім. М.П.Драгоманова (252601, м.Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного
педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (252601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий « 15 » червня 1999 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук

Долинська Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В сучасних умовах розвитку української держави, які характеризуються становленням нових суспільних відносин, особливо гострою є проблема виховання підростаючої молоді. Різкі соціальні зміни в країні від кожної молодої людини потребують уміння гнучко адаптуватися до нового, виявляти самостійність, ініціативність, творчість. Проте кризові явища в економічній сфері нашого суспільства дестабілізують виховну роботу з молоддю і визначають збільшення негативних показників її взаємодій. До того ж реалізація завдань виховання і самовиховання у шкільних умовах на сьогодні значно звужена, порівнюючи з навчанням, що визначає скоріше їх спонтанний, ніж цілеспрямований вплив на підростаючу особистість. У зв'язку з цим у науці посилилася увага до аспектів особистісного зростання молодої людини, зокрема, до становлення її самосвідомості і процесу самопізнання.

Особливої гостроти проблема самосвідомості набуває у перехідний підлітковий період, як найбільш суперечливий у розвитку особистості. Механізмом ускладнення, диференціації та інтеграції самосвідомості підлітків виступає особистісна рефлексія, що надає їм більші можливості осмислювати, аналізувати та пізнавати самих себе.

На важливу роль рефлексії у становленні підростаючої особистості вказували ще класики психологічної науки. Так, Л.С.Виготський підкреслював, що у перехідному віці нові типи взаємозв'язків психічних функцій утворюються на основі розвитку рефлексії. С.Л.Рубінштейн зазначав, що розвиток волі індивіда також пов'язаний з виникненням у нього здатності до рефлексії та самоусвідомлення. Б.Г.Ананьєв, досліджуючи питання виховання і самовиховання розумових здібностей, великого значення надавав розвитку рефлексії в процесі самостійної роботи учнів.

На сьогодні в психології і суміжних з нею галузях існують різні підходи щодо характеристики специфіки, типології, функцій та розуміння феномена рефлексії в цілому.

В роботах відомих філософів, антропологів, гносеологів, психологів рефлексія виступає в різноманітних категоріях: як філогенетичний ступінь переходу інстинкту до думки (П.Тейяр де Шарден), як специфічний вид пізнання (В.А.Лекторський), як пояснювальний принцип організації і розвитку психічних процесів (Ж.Піаже), як рівень ієрархічно організованого мислення та механізм саморозвитку особистості (І.М.Семенов, С.Ю.Степанов), як детермінанта творчого процесу (Я.О.Пономарьов, В.О.Моляко), як спосіб самоздійснення «Я» (О.Г.Асмолов), як механізм самосвідомості (К.О.Абульханова-Славська).

У психології рефлексія досліджується в межах чотирьох аспектів: кооперативного, комунікативного, інтелектуального та особистісного. Відповідно до цього визначені її типи. Так, психологічні знання про кооперативний аспект рефлексії забезпечують проектування спільної діяльності індивідів з урахуванням координації їх професійних позицій і групових ролей (Н.Г.Алексєєв, В.В.Рубцов, А.Т.Тюков, Г.П.Щедровицький). Соціально - психологічні дослідження специфіки

комунікативного аспекту рефлексії визначають її як складову розвинутого спілкування та міжособистісного сприймання (Г.М.Андреева, Я.Л.Коломінський, Л.А.Петровська, В.А.Петровський, Т.Шибутані). В контексті вивчення когнітивних процесів ведуться дослідження інтелектуального аспекту рефлексії як вміння виділяти, аналізувати і співвідносити з предметною ситуацією власні дії (Л.Ф.Берцфаї, Є.В.Бодрова, В.В.Давидов, О.З.Зак, В.Е.Мільман, Н.І.Поліванова, В.Г.Романко).

У дослідженнях, спрямованих на визначення особистісного аспекту рефлексії, робиться акцент на активізацію принципу саморозвитку особистості. Згідно з ним культивується рефлексія, що забезпечує самоорганізацію і самообілізацію особистості в різних умовах її існування. Рефлексія виступає як процес осмислення особистісних змістів (образів особистості, з якими ототожнює себе «Я»), який приводить до їх поступальних змін і породжує новоутворення особистості. Поняття «особистісна рефлексія» у цих дослідженнях розглядається в одному синонімічному ряду з поняттям «саморефлексія». (Н.І.Гуткіна, І.Д.Бех, В.К.Зарецький, О.Р.Новікова, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов, А.Б.Холмогорова та ін.).

Значну увагу приділяють вивченню рефлексії зарубіжні психологи різних напрямків. У метакогнітивізм Д.Дьорнером, Д.Флейвеллом активно вивчалася рефлексивна регуляція пізнавальної активності людини. Засновник гештальтпсихології Ф.Перлз зробив акцент на функції рефлексії як процесу усвідомлення власних слів і думок. Основні методи розвитку рефлексії, з точки зору даного підходу, отримали подальшу розробку в груповій психотерапії К.Рудестама. Гуманістичні психологи А.Маслоу, К.Роджерс, Р.Асаджолі у своїх роботах звертаються до рефлексивності як найважливішої людської властивості, яка обумовлює процеси самоудосконалення та самоактуалізації особистості.

Український психолог І.Д.Бех підняв важливе питання, яке пов'язане з формуванням мотивації до особистісної рефлексії. Його вирішення забезпечує детермінацію діяльності індивіда, предметом якої виступає його образ «Я».

В руслі розробки в Україні проблеми обдарованості та творчості Н.І.Пов'якель ставить питання формування професійної рефлексії практичного психолога. І.Я.Мельничук визначає особистісний аспект цілеутворення обдарованої особистості, який тісно пов'язаний з рефлексією її власних можливостей. Т.М.Яблонською обґрунтовується дане поняття в контексті професійного становлення особистості вчителя.

В багатьох роботах підкреслюється роль засобів мистецтва в розвитку рефлексії. Серед них концепція взаємодій особистості з різними творами мистецтва Н.Б.Берхіна, в якій серед психологічних механізмів художнього сприйняття творчих образів провідне місце належить рефлексії. На думку вченого, саме в межах мистецтва, особливо завдяки «художньому спілкуванню» з музикою, у людини виникає мимовільний чи довільний акт самоусвідомлення, рефлексії.

В процесі самопізнання при сприйнятті мистецтва беруть участь емпатія, рефлексія і механізм перетворення (Є.П.Крупнік).

До музики, як засобу актуалізації процесу самопізнання, зверталися також Г.С.Абрамова, В.Л.Леві, А.М.Прихожан, Н.К.Роджерс, Д.Г.Скотт.

Аспект пізнання внутрішнього світу інших та самого себе засобом сприйняття музики представлений в основних положеннях концепції О.П.Рудницької. Нею підкреслюється факт того, що розвиток особистісної і комунікативної рефлексії сприяє вдосконаленню особистісних характеристик людини, почуття міри і такту, здатності творити в ідеальній формі та осмислювати свій внутрішній світ, можливості розв'язувати внутрішньоособистісні конфлікти. На основі рефлексії ґрунтується усвідомлення і «творіння» самого себе. Розвиток цієї властивості особистості обумовлюється діалогічним процесом взаємодії з музикою - активним переживанням музичних образів, єдністю репродуктивних і творчих процесів неповторноіндивідуальної інтерпретації музичного твору та, зокрема, осмисленням своїх вражень і власної духовної сутності.

Таким чином, накопичений психологією мистецтва значний фактичний матеріал дає підстави для вивчення рефлексивного процесу на основі сприйняття музики. В руслі цього підходу вченими визначена динаміка розвитку рефлексії в процесі сприйняття музики на різних вікових етапах онтогенезу. Так, виявлено, що у дошкільному віці процес її розгортання розпочинається із пробудження думок, фантазій і підходить до імпровізацій життєвих переживань навколо власного «Я» (Л.Р.Мадорський). У молодших школярів її розвиток пов'язаний з імпровізаціями і фантазіями, які включають рефлексію нового, своєрідного у собі та інших людях (Н.А.Терентьєва, Г.Г. Ісаєва).

У підлітків, завдяки контакту з музикою підвищується самоаналіз внутрішніх інтимних переживань, пов'язаних переважно із стосунками з однолітками, та виникає здатність дивитися на себе «зі сторони» і створювати на основі точки зору інших власний «Я-образ» (В.М. Безкоровайна, В.Г.Багреєва, Л.Г.Григоровська, М.П.Павлович, Т.О.Флоренська).

Однак, поза увагою дослідників залишилися особливості розвитку та специфіка особистісної рефлексії, її внутрішня природа, змістовна сторона цього процесу, види, критерії діагностування та рівні розвитку рефлексії в підлітковому віці, що й стало предметом наших наукових пошуків.

Враховуючи те, що музика є соціогенною потребою і активним захопленням підлітків, яке займає провідне місце у їх субкультурі і виступає оптимальним засобом самовираження, ми обрали саме цей вид мистецтва в якості мотиваційного та емоційного «агента» становлення особистісної рефлексії в даному віці.

Таким чином, соціальна значущість та недостатнє вивчення саме особистісного аспекту проблеми рефлексії в підлітковому віці й обумовили вибір теми дослідження «Розвиток особистісної рефлексії підлітків (на матеріалі сприйняття музики)». Тема дисертації входить до плану науково - дослідної роботи кафедри психології НПУ імені М.П.Драгоманова, затверджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 2 від 09.02. 99р).

Об'єкт дослідження - процес рефлексії учнів підліткового віку.

Предмет дослідження - становлення особистісної рефлексії підлітків.

Мета дослідження полягала у вивченні внутрішньої природи особистісної рефлексії підлітків та особливостей її розвитку при сприйнятті музики.

В основу нашого дослідження було покладено припущення про те, що розвиток особистісної рефлексії підлітків буде більш успішним при умові задоволення соціогенних потреб цього віку та врахуванні засобів реалізації провідної діяльності, одним з яких є музика, яка здатна забезпечити прийняття підлітком продуктивної особистісної позиції та переосмислення різних образів власного «Я» як механізму особистісного зростання.

У відповідності з поставленою метою та висунутою гіпотезою визначені наступні **завдання дослідження**:

- обґрунтувати теоретичні і методичні підходи до вивчення проблеми розвитку рефлексії в учнів підліткового віку;

- виявити сутність, особливості розвитку та види особистісної рефлексії підлітків;

- визначити критерії сформованості особистісної рефлексії та її видів у підлітків (на матеріалі сприйняття музики);

- розробити систему навчально-виховних заходів, які спрямовані на саморозвиток особистісної рефлексії при сприйнятті підлітками сучасної і класичної музики.

Методологічною та теоретичною основою дослідження стали принципи детермінізму та єдності свідомості і діяльності, системний підхід до аналізу психічних явищ (Б.Ф.Ломов), положення про опосередкування зовнішніх дій «внутрішніми» умовами (С.Л.Рубінштейн), закономірності психічного розвитку (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк) та формування свідомості і самосвідомості людини на різних вікових етапах онтогенезу (О.Г.Спіркін, П.Р.Чамата, М.Й.Боришевський), особливості розвитку мисленнєвої діяльності (А.В.Брушлінський, О.І.Раєв, О.В.Скрипченко), концепція рефлексивної організації мислення (І.М.Семенов, С.Ю.Степанов), вихідні положення концепції культурного розвитку особистості в процесі сприйняття музики (О.П.Рудницька), положення про психологічні особливості розвитку особистісної рефлексії у віковому аспекті (І.Д.Бех, Н.І.Гуткіна, Ю.І.Машбиць).

В процесі експериментального дослідження використовувався комплекс теоретичних та емпіричних **методів**: аналіз науково-теоретичних і методичних джерел, бесіда, інтерв'ю, анкетування, метод вивчення продуктів діяльності, інтроспекція, психодіагностичні методи, констатуючий, формуючий та контрольний експерименти. При обробці експериментальних даних використаний метод семантичного диференціалу та контент-аналіз. Визначення основних факторів та побудова факторної матриці здійснювалися за допомогою комп'ютерної техніки.

Головною **базою** дослідної роботи були середні школи № 218, № 306, м.Києва та №1, № 6 м. Переяслава-Хмельницького. Дослідженням охоплено 216 учнів підліткового віку.

Наукова новизна роботи полягає в теоретичному і практичному дослідженні сутності та уточненні поняття особистісної рефлексії підлітка як механізму самосвідомості, що виявляється в осмисленні та переосмисленні особистісних змістів (власних образів «Я»), які відображають нові знання про самого себе; уточненні мотиваційних агентів (продуктивної і репродуктивної особистісної

позиції, різних музичних жанрів) та особливостей розвитку особистісної рефлексії і її видів (ретроспективного, ситуативного, перспективного); встановленні основних критеріїв визначення (рефлексивний аналіз та його розгорнутість, організованість, залученість) та рівнів розвитку (фіксованого, збалансованого, заниженого) особистісної рефлексії підлітків на матеріалі сприйняття музики.

Особистий внесок автора становлять:

а) визначення поняття, критеріїв, рівнів розвитку особистісної рефлексії підлітків; б) уточнення класифікації видів саморефлексії та рівнів їх прояву; в) розробка системи виховних заходів, спрямованих на саморозвиток особистісної рефлексії підлітків засобами музики.

Теоретична значущість роботи полягає у розширенні науково-теоретичних і методичних уявлень про сутність, особливості розвитку особистісної рефлексії та її видів у підлітків; виявленні тенденції в розвитку даного феномена, що пов'язана з соціогенною потребою підліткового віку в самовираженні засобами музики, яка мотивує підлітків до прийняття продуктивної особистісної позиції та рефлексії власного образу «Я».

Практичне значення дослідження полягає в розробці комплексу методик для діагностики рівнів розвитку особистісної рефлексії і її видів у підлітків; системи виховних культурно-естетичних заходів, які можуть бути використані психологами, методистами, вчителями в процесі організації саморозвитку особистісної рефлексії при сприйнятті музики, а також навчально-методичного посібника «Соціально-психологічні аспекти адаптації учнів» на допомогу музичним працівникам шкіл по самовихованню у підлітків особистісної рефлексії.

Вірогідність і надійність одержаних результатів забезпечувались: всебічним теоретичним аналізом проблеми, відповідністю методів меті і завданням дослідження; використанням стандартизованих методик, валідність і надійність яких доведена; репрезентативністю вибірки досліджуваних, поєднанням кількісного і якісного аналізу результатів дослідження; математико-статистичною обробкою експериментальних даних.

На захист виносяться:

1. Уточнене поняття особистісної рефлексії підлітків, яке ми розглядаємо як переосмислення індивідом власних рис, можливостей, здібностей, що приводить до отримання нових знань про себе. Механізми осмислення і переосмислення особистісних змістів (різних образів власного «Я») в різних часових кодах визначають диференціацію ретроспективного, ситуативного і перспективного виду особистісної рефлексії.

2. Якісна характеристика розвитку фіксованого, збалансованого, заниженого рівнів особистісної рефлексії, які визначаються змістом актуалізованих висловлювань (самооцінок, самовизначень, феноменологій тощо) про власне «Я», їх розгорнутість, організованість і залученість в загальний контекст мовлення та рефлексивним аналізом, який відкриває нові якості у самого себе.

3. Система навчально-виховних заходів, яка включає в себе серії занять (твори, ігрові імітації, імпровізації, проєкції) та психологічні техніки, вправи, прийоми,

спрямовані на саморозвиток і самовиховання особистісної рефлексії в підлітків при сприйнятті ними класичної і сучасної музики.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались та отримали схвалення на Міжнародній конференції «Сучасна початкова школа: проблеми, пошуки, знахідки» (м.Тернопіль, 1996 р.), на Всеукраїнському з'їзді психологів «Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні» (м.Київ, 1996 р.), на науково-практичній конференції «Конфлікти в педагогічних системах» (м.Вінниця, 1997 р.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості» (м.Дрогобич, 1998 р.), на звітних наукових конференціях викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова (1995-1999 р.р.) та на засіданнях кафедри психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (1994 - 1999 р.р.). Результати дослідження знайшли відображення в навчально-методичному посібнику «Соціально-психологічні аспекти адаптації учнів» (м.Київ, 1997 р.). Розроблена система навчально-виховних заходів самовиховання особистісної рефлексії в підлітків при сприйнятті музики успішно впроваджена в навчально-виховний процес середніх шкіл № 218 , №306 м.Києва і № 1, №6 м.Переяслава-Хмельницького.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури з 208-ми назв, додатків. Дисертація викладена на 169 сторінках комп'ютерного набору і містить 9 таблиць, 11 рисунків, які знаходяться на 23 сторінках.

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза і завдання дослідження, розкрита наукова новизна, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, сформульовані основні положення, що виносяться на захист, наводяться дані про апробацію, впровадження та структуру роботи.

У *першому розділі* «Методологічні і теоретичні проблеми вивчення розвитку рефлексії особистості» визначається природа і роль рефлексії в творчому саморозвитку особистості, аналізуються її генезис в контексті сприйняття музики та вікові особливості розвитку, види і функції в учнів підліткового віку, розглядаються питання специфіки дослідження особистісної рефлексії та методів і прийомів її вивчення в підлітків при сприйнятті музики.

На сучасному етапі серед різноманітних напрямів дослідження рефлексії найбільш перспективним є вивчення її особистісного аспекту, згідно з яким рефлексія ідентифікується з процесами осмислення і переосмислення. Переосмислення людиною інтелектуальних змістів (образів предметної ситуації) і особистісних змістів (образів особистості, з якими ототожнює себе «Я») є механізмом їх зміни і породження психічних новоутворень людини (І.М.Семенов, С.Ю.Степанов).

Психологічна природа рефлексії та її роль у творчому саморозвитку особистості представлена в роботах Н.І.Поліванової, В.Є.Мільмана. Вчені вказують, що даний феномен пронизує всі прояви людської активності.

В останні роки помітно посилилася тенденція вивчення рефлексії у дітей на різних вікових етапах онтогенезу. В роботах В.І.Слободчикова генезис рефлексії пов'язаний з раннім дитинством. На його думку, точка відмежування себе від свого самобуття, переживання неспівпадань суб'єктивності і суб'єктності є початком первинної форми рефлексії. У дошкільному віці виникає синтез власного «Я» з «моїм образом світу», що характеризує появу «порівняльної рефлексії». У молодшому шкільному віці починається процес уточнення межі самототожності. Це є результатом виникнення «визначальної рефлексії».

В ряді експериментальних робіт, виконаних під керівництвом В.В.Давидова, визначено новоутворення молодших школярів - інтелектуальну рефлексію. Вона дозволяє дитині розсудливо і об'єктивно аналізувати власні судження, вчинки та способи дій.

Перше дослідження, що розкривало сутність особистісної рефлексії підлітків, було виконане Н.І.Гуткіною, яка розглядала даний феномен як механізм само-свідомості, як особливий акт самодослідження, при якому індивід вивчає власний внутрішній світ і самого себе як дослідника. Проявом особистісної рефлексії в її дослідженні виступили рефлексивні очікування, а критерієм наявності - самоаналіз, який приводить до нових знань про себе. Підкреслюється, що підлітковий вік є сензитивним періодом у розвитку особистісної рефлексії.

А.М.Прихожан, вивчаючи емоційно - ціннісне ставлення підлітків до себе, виявила, що рефлексивний аналіз зумовлює як позитивне, так і негативне емоційне ставлення до себе, яке залежить від оцінного ставлення оточуючих і, перш за все, від ставлення однолітків.

Одним із прийомів формування моральної самосвідомості підлітків є предметно-діалогічна рефлексія, змістом якої є звернення індивіда до своїх особистісних властивостей, які опредмечені в результатах власної праці (Г.І.Ліпкіна).

В 90-х роках з'явилися дослідження, де особистісна рефлексія виступає вихідною розумовою операцією, на основі якої розгортається процес розвитку особистості підлітка (Є.М.Бохорський, М.Келесі, Д.А.Леоніду).

Доведено, зокрема, що в процесі виникнення художньої емоції актуалізується життєва емоція-співпереживання самому собі, своїм життєвим установам. У підлітків на основі перетворення цих двох емоцій відбувається переосмислення життєвих переживань (Н.Б.Берхін).

Причому, як доведено експериментально В.І.Петрушиним, на створення музичних образів у підлітків впливають не стільки їх музичні здібності, скільки власні цінності і пов'язані з ними міркування.

Т.О.Гордєєвою виявлено, що особистісний внесок підлітків у рефлексування може варіюватися в залежності від особливостей музичних текстів. Як підкреслює дослідниця, сприйняття музики стимулює до рефлексивного аналізу особистісних проблем, відображаючи складну картину світу навколо власного «Я». Музика активізує потреби в самовдосконаленні, в оцінці себе і осмисленні власного внутрішнього світу.

Значна частина досліджень присвячена вивченню питань адекватної орієнтації підлітків у музично-художніх жанрах: класичної, народної та популярної музики (Л.В.Григоровська, Н.О.Літновська, О.П.Рудницька, М.М.Фоменко).

На основі узагальнення проведеного аналізу обґрунтовується можливість розвитку особистісної рефлексії підлітків при сприйнятті музики. Виходячи з цього, а також з мети, гіпотези і поставлених завдань, визначено основні напрямки та методи і прийоми емпіричного дослідження.

У *другому розділі* «Вивчення актуального розвитку особистісної рефлексії та її видів у підлітків» характеризуються умови та специфіка вивчення розвитку особистісної рефлексії підлітків; обґрунтовуються опосередковані шляхи дослідження саморефлексії та її видів; визначені критерії і рівні розвитку особистісної рефлексії в підлітків (на матеріалі сприйняття музики).

Особистісна рефлексія, як механізм конструктивної самореалізації та саморозвитку, спрямована на подолання конфліктних і проблемних ситуацій індивіда. Її функція пов'язана з забезпеченням «Я-включеності» суб'єкта в процес осмислення самого себе, що виявляється в певній особистісній позиції.

Особистісна позиція - це сукупність ставлень індивіда до самого себе, до власних дій і до поведінки в цілому. За нашими даними, для підлітків характерна репродуктивна і продуктивна особистісна позиція. Перша пов'язана з готовністю реалізувати звичні форми поведінки (репродуктивне ставлення), друга визначає готовність індивіда до перетворень у самому собі та у власному житті і характеризує відповідно конструктивне чи творче ставлення до себе.

Проблема організації таких умов експерименту, при яких прояви особистісної рефлексії підлітків були б достатньо природними, максимально можливими і специфічно рельєфними, вирішувалася нами за допомогою використання активного засобу підліткової субкультури - сприйняття музики.

Виходячи з того, що особистісний тип рефлексії тісно взаємопов'язаний з мисленням і мовленням, ми врахували як змістовні (констатування у себе певної кількості особистісних рис), так і смислові індикатори (осмислення цінності для себе тих чи інших власних рис) її прояву. Особливої значущості в змістовно-смисловому аналізі мовленнєвої продукції підлітків надавалося функціям мовленнєвих висловлювань: «самооцінкам», «мотивуванням», «феноменологіям», «кваліфікаціям», «самовизначенням», «проблематизаціям».

На основі модифікованих психодіагностичних методів (Т.Дембо, Г.І.Ліпкіної, Ж.Нюттена, А.М.Прихожан, В.І.Петрушина, Н.Н.Толстих) та спеціально розроблених автором запитальників були вивчені особистісні позиції, показники розвитку особистісної рефлексії та її видів у підлітків. В ході констатуючого експерименту нами було встановлено ретроспективний, ситуативний та перспективний види особистісної рефлексії. Ретроспективна рефлексія пов'язана з осмисленням образу самого себе в минулому та тих чинників особистісних конфліктів, які виникали на пройденому шляху життя. Ситуативна рефлексія забезпечує включення цілісного «Я» в безпосередню («тут і тепер») ситуацію та осмислення значущості «для мене» тих чи інших сторін своєї особистості.

Перспективна рефлексія означає створення майбутнього життєвого «поля» і свого образу в ньому з можливими перспективами подолання особистісних конфліктів.

Враховуючи складність, комплексність такого психічного утворення, як саморефлексія підлітків, нами був розширений та узагальнений критерій валідації. Об'єктивація даного критерію була досягнута за рахунок збільшення числа методів вивчення даного феномена. В експериментальній роботі (1996-1999р.р.) прийняли участь 216 підлітків віком від 13 до 15 років. Співставивши та узагальнивши результати констатуючого експерименту, ми визначили кількісні і якісні показники розвитку особистісної рефлексії досліджених.

Вивчення особливостей розвитку рефлексії підлітків показало, що найбільш сприятливим для самопізнання, самоствердження і саморозвитку особистості є збалансований рівень рефлексії, що базується на достатньо обґрунтованій самокритичності та виділенні якостей, які здатні націлити на особистісне зростання. Як вихідний критерій існування особистісної рефлексії прийнято самоаналіз. Якісна інтерпретація рівнів розвитку особистісної рефлексії представлена в таблиці 1.

Таблиця 1.

Характеристика рівнів особистісної рефлексії підлітків.

Рівні	Показники
Збалансований	Рефлексивний аналіз власного «Я» помірний, стабільний, узгоджений. Осмислення і переосмислення особистісних характеристик у самого себе відбувається в ретроспективі, перспективі і в теперішніх безпосередніх ситуаціях. Актуалізовані висловлювання про власне «Я» характеризуються помірним обсягом залучення їх у загальну мовленнєву продукцію; організованістю; розгорнутістю, виконуючи при цьому різні функції: самооцінок, мотивувань, кваліфікацій, феноменологій, самовизначень, проблематизацій. Самоаналіз приводить до нових знань про власну особистість, сприяючи її самоствердженню, самовдосконаленню в теперішньому та саморозвитку в перспективі.
Фіксований	Рефлексивний аналіз власного «Я» досягає максимальної частоти, набуваючи фіксованого характеру і розповсюджується на осмислення і переосмислення минулого, сучасного і майбутнього образу «Я». Питома вага висловлювань про себе (самооцінок, мотивувань, кваліфікацій тощо) залучена в обсяг майже всієї мовленнєвої продукції. Такий «фіксований» самоаналіз приводить до нових (не завжди адекватних) знань про себе, викликає емоційне напруження, негативні переживання стосовно самого себе, ускладнюючи самоствердження і саморозвиток особистості.
Занижений	Рефлексивний аналіз власного «Я» обмежений і

	<p>неузгоджений. Осмислення і переосмислення особистісних властивостей у більшості випадків ситуативне і базується на аналізі минулого або майбутнього, мало торкаючись реального образу «Я». Мовленнєві висловлювання (самооцінки, мотивування, кваліфікації тощо) про власне «Я» неорганізовані, нерозгорнуті, і обсяг їх залучення в загальну мовленнєву продукцію достатньо вузький. Самоаналіз майже закритий для встановлення нових знань про себе, показує відсутність співчутливості і адаптивності у взаємодіях з оточуючими та орієнтації на самовдосконалення і саморозвиток особистості.</p>
--	--

За результатами констатуючого експерименту представлена характеристика особистісних позицій (ставлень до себе) підлітків.

Так, репродуктивна особистісна позиція охоплює простір негативних самооцінок (вразливий, знервований, невірноважений, невічливий, малочутливий) та зрідка нейтральні визначення свого «Я» (звичайний, типовий, стандартний). Дана позиція визначає розвиток ретроспективного виду особистісної рефлексії підлітків. Найбільша розгорнутість і залученість даної рефлексії підлітків проявляється в мотиваційних об'єктах категорії «Я» - 45%. Узагальнення змістовних аспектів цієї категорії привело до диференціації їх у серіаційний ряд (від найбільшого до найменшого рівня) таким чином: а) рефлексивний аналіз особистісних характеристик, які не задовольняють підлітків; б) рефлексивний аналіз, пов'язаний з незавершеними справами; в) самоаналіз, пов'язаний з переживанням недоліків у взаємодіях; г) самоаналіз щодо недоліків зовнішності; д) самоаналіз, який відтворював приємні події минулого. Порівняльний аналіз результатів ретроспективної рефлексії, що були отримані при сприйнятті підлітками музики, з даними, що не включали цей процес, виявив наступний факт: на основі даних першої групи методів отримано значно більший змістовний обсяг рефлексивного аналізу (розгорнутість, організованість, залученість), на відміну від даних другої групи методів - з невеликим змістовним розмахом навколо власного «Я».

Конструктивна позиція підлітків спрямовує їх на реальні поточні події, надає можливості вирішувати проблемні питання в реальному часовому коді - «сьогодні і щоденно». Дана позиція підлітків актуалізує в них розвиток ситуативного виду особистісної рефлексії. Інтерпретація змістовної сторони вказаної рефлексії визначила, що мотиваційні об'єкти категорії «Я» (22%) розповсюджуються на: а) глобальні якості їх особистості; б) моральні риси; в) нейтральні переживання. Серед них найбільших домінант у виборах досягли такі: «добрий і надійний друг», «вільний, незалежний», «розсудливий», «комунікабельний», «авторитетний». Мотиваційні об'єкти, що не задовольняють підлітків, згруповані у два ряди: «зовнішність» (некрасивий, погано одягнений, невисокий на зріст) та «вчинки» (непродуктивні вчинки, контакти з асоціальними компаніями, безвідповідальне ставлення у міжстатевих стосунках). В результаті порівняння особистісних характеристик, що були отримані без сприйняття музики і після її прослуховування, виявлено помітний вплив музичних творів на зростання якісного параметра особистісної

рефлексії (залученість, розгорнутість, організованість). Рефлексивний аналіз в останньому випадку показав більш широкі варіації змістовного і смислового контексту і відкривав підліткам нові якості у самих себе.

Творча позиція підлітків відбиває їх бажані особистісні якості з орієнтацією здебільшого на позитивні. Перспектива побудови нового, незвіданого стимулює до створення образів, які акцентовані на досягнення успіху чи щасливий випадок. Дана позиція підлітків реконструює перспективний вид особистісної рефлексії. Мотиваційні об'єкти категорії «Я» (33%) мають різну спрямованість. Домінуючими є прагнення до успіху в справах, конкретному предметі чи професійній діяльності. Чітко визначені бажання, що зорієнтовані на самооформлення в себе таких якостей, як розумний, мудрий, надійний, досвідчений, комунікабельний. Результати дослідження особистісної рефлексії при сприйнятті музики показали, що рефлексивний аналіз підлітків охоплює різноманітні сторони майбутнього життєснування і виявляє їх бажання, мрії, прагнення, фантазії. Якісні параметри (розгорнутість, залученість, організованість) свідчать про різні потенційні можливості підлітків щодо розгортання змістовно - смислового простору навколо власного «Я». Смісловий контекст спроектованих сюжетних ліній вказував, що підлітки «відкривали» в собі нові особистісні якості. Творча спрямованість у ставленні до самих себе виступала найбільш значущим мотиваційним «агентом» розвитку особистісної рефлексії підлітків.

Результати констатуючого експерименту дозволили зробити висновок і про те, що сучасна музика активізує в підлітків фізичну активність (контакти, рухи, танці), тоді як класична сприяє розвитку розумової активності (дискурсу, роздумам, рефлексії). Це дало можливість розробити систему навчально - виховних заходів самовиховання особистісної рефлексії в підлітків (на матеріалі сприйняття музики).

У *третьому розділі* «Становлення особистісної рефлексії учнів підліткового віку при сприйнятті музики» визначені основні шляхи розвитку саморефлексії та її видів у підлітків, проведений кількісний і якісний аналіз результатів формуючого експерименту та визначена динаміка розвитку особистісної рефлексії підлітків експериментальних і контрольних груп при сприйнятті музики.

Формуючий експеримент було спрямовано на: 1) експрес-формування продуктивної особистісної позиції; 2) формування позитивного ставлення до класичного жанру музики; 3) формування мотиву до особистісної рефлексії (на матеріалі сприйняття музики).

Завдання формування продуктивної позиції підлітків реалізовувалося шляхом засвоєння спеціальних знань про висхідні особистісні позиції людини у формі актуалізації особистісних еталонів, які дозволяли підліткам самостійно коригувати власний стиль. В оптимальній щодо віку та рівня розвитку формі в процесі співбесід, інструкцій та аналізу давалися знання про особистісні еталони вирішення власних проблем чи конфліктів.

Музика виступила при цьому важливим емоційним фоном підтримки і розгортання рефлексивного мислення підлітків. При формуванні позитивного ставлення підлітків до серйозної музики було використано розробки методичних занять, запропоновані в музичній психології.

Формування мотиву до рефлексії здійснювалося на основі спеціальної музичальної програми, змістовна сторона якої відповідала основним вимогам методу музикотерапії (Введение в практическую психологию. Г.С.Абрамова, 1994).

Основним орієнтаційним центром для модифікації рефлексивного простору навколо самого себе стали психотехніки Д.Г.Скотт, основним завданням яких є розширення за допомогою музики коло знань та вражень про самого себе.

Для успішної реалізації навчально-виховних заходів, спрямованих на саморозвиток особистісної рефлексії підлітків при сприйнятті музики, ми апробували різні способи їх організації, в яких поєднували форми групових занять з індивідуальним підходом. Основною формою була групова робота з експериментальними класами (два восьмих - 21 і 29 учнів, два дев'ятих - відповідно 30 і 28 учнів) в позанавчальний час. Контрольна група включала два восьмих і два дев'ятих класи - 108 учнів.

Перший етап експериментальної роботи з формування саморефлексії підлітків базувався на психотехніках, які давали можливість усвідомлювати власні особливості (тільки розмірковувати про себе) при сприйнятті музики. Другий етап включав такі вправи і прийоми, які були пов'язані з конкретним відтворенням свого образу (ретроспективного, реального, перспективного) за допомогою мовленнєвої продукції (твори, самозвіти, ігрові імітації, імпровізації, проекції, мисленнєві фільми, мандрівки) після прослуховування музики.

На основі методу «поперечних зрізів» були отримані дані контрольного експерименту. Порівняльний аналіз показників становлення саморефлексії підлітків експериментальних і контрольних груп визначив переваги застосованої системи роботи з розвитку змістовно-сміслового «поля» особистісної рефлексії (див. таблицю 2).

Таблиця 2.

Кількісні показники (%) розвитку особистісної рефлексії підлітків експериментальної та контрольної груп до і після закінчення формуючого експерименту.

Рівні розвитку рефлексії	Експериментальні групи		Контрольні групи	
	початок експерименту	кінець експерименту	початок експерименту	кінець експерименту
Збалансований	52	84	53	60
Фіксований	21	6	18	14
Занижений	27	10	29	26

Як бачимо, формуючий експеримент призвів до збільшення кількості підлітків зі збалансованим рівнем рефлексії, який спрямований на самоствердження і саморозвиток їх особистості (84% підлітків експериментальних груп порівняно з 60% у контрольних групах). Фіксований рівень рефлексії, який викликає тривожність, негативні переживання стосовно себе, напруженість та ускладнює самоствердження і самовдосконалення особистості, у досліджуваних контрольних груп набув незначних змін (14% порівняно з 18%), тоді як у експериментальних групах показники за цим рівнем зменшилися в три рази (6% порівняно з 21%). У

підлітків контрольних груп виявилися також незначні зміни заниженого рівня рефлексії, який закритий для встановлення нових знань про себе та спрямований на нівелювання орієнтацій на саморозвиток (26% порівняно з 29%). В експериментальних групах даний рівень знизився вдвічі (10% порівняно з 27%). Ці дані підтверджують наше припущення щодо актуалізації музикою продуктивної особистісної позиції, яка надає можливість усвідомлення та переосмислення власного образу «Я» та мотивує особистісне зростання підлітків.

З метою перевірки статистичної значущості отриманих показників було використано методи контент-аналізу і семантичного диференціалу.

Отримані результати семантичного диференціалу відображені у вигляді семантичних профілів поняття «рефлексивний аналіз» підлітків експериментальних і контрольних груп. На основі континіуму всіх точок, що виражали значущість особистісних ознак у семантичному просторі, були отримані профілі рефлексивного аналізу досліджених обох груп.

У підлітків експериментальних груп (I) основні виміри особистісних ознак у семантичному просторі на «результативному етапі» змінили свої позиції і перемістилися в межі шкал між +2 і +1, порівняно з межами шкал «первинного етапу» (+1 і -1). Розташування семантичного профілю підлітків контрольних груп (II) не змінилося, залишившись між показниками шкал +1 і -1, як це було на «первинному етапі» формуючого експерименту. Отримана різниця семантичних профілів рефлексивного аналізу підлітків наочно продемонструвала динаміку становлення особистісної рефлексії досліджених експериментальних груп та підтвердила ефективність впровадженого комплексу цілеспрямованих заходів, що привело до нового змістовного і смислового рівня розвитку в них феномена особистісної рефлексії підлітків при сприйнятті музики.

У **висновках** підводяться підсумки виконаної роботи та накреслюються перспективи подальшого дослідження проблеми розвитку особистісної рефлексії підлітків.

Розвиток психології рефлексії є однією із актуальних проблем сучасної психологічної науки, в якій намітилися дві тенденції її вивчення. На рівні першого напрямку рефлексія виступає як системоутворюючий фактор організації мислення. На рівні другого - як саморегуляційний механізм особистості.

Як специфічна психічна реальність у теоретичному, експериментальному і прикладному ракурсах, рефлексія може бути представлена різноманітними категоріями: як ступінь переходу інстинкту до думки, як принцип організації і розвитку психічних процесів, як компонент структури діяльності, як рівень ієрархічно організованого мислення, як детермінанта творчого процесу, як механізм саморозвитку особистості, як спосіб (регресивний, прогресивний, продуктивний) здійснення «Я», як прийом подолання внутрішніх конфліктів людини.

Особистісна рефлексія є механізмом самосвідомості, на основі якого відбувається осмислення і переосмислення особистісних змістів (образів особистості, з якими ототожнює себе «Я»), що ведуть до їх поступальних змін і породжують психічні новоутворення особистості.

Залежно від спрямованості в осмисленні і переосмисленні особистісних змістів, у підлітків проявляються різні види особистісної рефлексії:

- ретроспективний вид особистісної рефлексії (осмислення і переосмислення минулого образу «Я»);
- ситуативний вид особистісної рефлексії (осмислення і переосмислення реального «Я»);
- перспективний вид особистісної рефлексії (осмислення і переосмислення майбутнього «Я»).

Провідним критерієм існування особистісної рефлексії є «рефлексивний аналіз», який приводить індивіда до нових знань про самого себе як суб'єкта життєдіяльності і дозволяє виявити три рівні розвитку саморефлексії: фіксований, занижений і збалансований. Найбільш ефективним у самопізнанні, самоствердженні і саморозвитку особистості підлітка є збалансований рівень.

Сприйняття музики значно розширює якісні параметри (розгорнутість, залученість, організованість) особистісної рефлексії учнів підліткового віку. За обсягом рефлексивний аналіз після прослуховування музики вміщує широкі варіації змістовного і смислового контексту. У підлітків з'являється самоаналіз, який «відкриває» їм нові якості в самому собі.

Рефлексивний аналіз підлітків, актуалізований радісною музикою, відрізняється низькими якісними показниками розгорнутості. При цьому самоаналіз спрямований на виділення в самого себе різних особистісних переживань: радості, смутку, розчарування, самотності, спокою, сумнівів тощо. І навпаки, рефлексивний аналіз, пов'язаний зі спокійною музикою, актуалізує значний потенціал творчого процесу самопізнання (розгорнутість, залученість, організованість). Емоційні переживання підлітків мають позитивне забарвлення: почуття краси, дружби, симпатії, закоханості, спокою. Самоаналіз, у зв'язку з сумною музикою, незначний за обсягом, але має високі якісні показники (розгорнутість, залученість) і супроводжується позитивними емоціями: переживанням насолоди, спокою, споглядання. Осмислення себе, вмотивоване гнівною музикою, спирається на середні якісні параметри (розгорнутість, залученість) і відбиває різноманітні переживання підлітків: від гніву до спокою, від спокою до радості.

В процесі рефлексивного аналізу підлітки прагнуть осмислити як власну категорію «Я», так і категорію «Інші». В результаті переосмислення різних критичних ситуацій, внутрішньоособистісних конфліктів для них «відкриваються» нові якості в самих собі. Такий рівень особистісної рефлексії врівноважує емоційно-екзальтовану потребу даного віку в самоствердженні. Усвідомлюється важливість самоствердження не тільки перед іншими (однолітками, батьками, вчителями), але і перед самим собою. Таке самоствердження розвиває впевненість у собі, позбавляє комплексів, знижує демонстративність і стимулює становлення «єгопозицій», які активізують особистісне зростання підлітків.

В процесі експериментального дослідження виникли питання, які представляють значний інтерес у вивченні проблеми розвитку особистісної рефлексії підлітків. Вони стосуються як автономного, так і комплексного впливу

інших видів мистецтва (малювання, ліплення) на процес становлення підліткової рефлексії. Відкритим залишається питання розвитку рефлексії в представників різної статі даного віку. Ці проблеми стануть завданням наших подальших наукових пошуків.

Основний зміст роботи відображено в таких публікаціях:

1. Виногородський А.М. Формування творчої особистості майбутнього вчителя музики // Сучасна початкова школа: проблеми, пошуки знахідки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.- Тернопіль, 1996.-с.200-201.
2. Виногородський А.М., Булах І.С. Особистісна рефлексія як корекційний аспект при дезадаптації у підлітків // Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні. Матеріали II з'їзду Товариства психологів України.- Київ, 1996. - с. 77-78. (50%).
3. Булах І.С., Хомич Г.О., Виногородський А.М., Сабанадзе І.О. Соціально-психологічні аспекти адаптації учнів: Навчально-методичний посібник. - К., 1997. - 180с. (40%).
4. Виногородський А.М., Булах І.С. Рефлексивний пошук як механізм вирішення конфліктів у підлітковому віці // Конфлікти в педагогічних системах / Збірник доповідей науково-практичної конференції. - Вінниця, 1997. - с.35-37. (50%).
5. Виногородський А.М. Особливості рефлексивної організації мислення при сприйнятті музики підлітками // Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 1. - К., 1998. - с.127-132.
6. Виногородський А.М. Вивчення ціннісних орієнтацій підлітків у сфері музики // Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості. Науково-методичний збірник. - Дрогобич, 1998. - с.59-62.
7. Виногородський А.М. Методичний арсенал вивчення особистісної рефлексії підлітків при сприйнятті музики // Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 1(4) - К., 1999. - с.25-31.

Виногородський А.М. Розвиток особистісної рефлексії підлітків (на матеріалі сприйняття музики). - Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07. - педагогічна та вікова психологія. - Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 1999.

В дисертації представлено матеріали експериментального вивчення особистісної рефлексії у підлітковому віці, розширено теоретичні та методичні уявлення про особливості розвитку і сутність даного феномена та розроблено комплекс методик для його діагностики. Виявлено, що внутрішня природа даного феномена пов'язана з осмисленням і переосмисленням особистісних змістів (різних образів «Я») в минулому, реальному, майбутньому. Встановлені види особистісної рефлексії підлітків: ретроспективний, ситуативний, перспективний. Доводиться, що розвиток особистісної рефлексії відбувається опосередковано - через прийняття підлітком особистісної позиції (продуктивної чи репродуктивної) і мотивується сприйняттям музики. Визначені критерії і рівні розвитку саморефлексії та її видів у підлітків. Доведена ефективність розробленої системи навчально-виховних заходів,

яка включала в себе серії занять (твори, ігрові імітації, імпровізації, проєкції) та психологічні техніки, вправи і прийоми щодо саморозвитку і самовиховання особистісної рефлексії підлітків при сприйнятті ними класичної і сучасної музики.

Ключові слова: особистісна рефлексія, саморефлексія, продуктивна особистісна позиція, ретроспективна рефлексія, ситуативна рефлексія, перспективна рефлексія, рефлексивний аналіз, сприйняття музики, саморозвиток рефлексії.

Виногородский А.М. Развитие личностной рефлексии подростков (на материале восприятия музыки). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 1999г.

Диссертационная работа посвящена исследованию генезиса личностной рефлексии подростков. В процессе теоретического анализа установлено, что в современной психологии рефлексия изучается в четырех аспектах: кооперативном, коммуникативном, интеллектуальном и личностном. В контексте последнего делается акцент на активизацию принципа саморазвития личности и в соответствии с ним культивируется развитие личностной рефлексии на различных возрастных этапах. Выделено одно из наиболее перспективных направлений, в русле которого активизируется мотивация рефлексии на основе взаимодействия личности с произведениями различных видов искусства. В контакте с искусством, особенно в процессе художественного общения с музыкой, у личности возникает произвольный акт самоосознания, рефлексии. Такая транспозиция внимания на самого себя осуществляется и произвольным способом как регулятивный механизм самопознания. Обосновывается выбор музыки в качестве мотивационного и эмоционального агента становления личностной рефлексии в отрочестве.

В результате анализа роли рефлексии в творческом саморазвитии личности, выявления ее природы, возрастных особенностей развития, видов и функций, а также генезиса личностной рефлексии в контексте восприятия музыки, был создан комплекс методов исследования. Задача организации условий эксперимента, в котором проявления саморефлексии были бы достаточно естественными, была решена с помощью использования активного способа мотивации к самоисследованию - восприятия музыки.

Выявлено, что обеспечение «Я»- включенности» подростка в процесс осмысления себя коррелирует с личностной позицией как совокупностью отношений к себе, к своим действиям и поведению. Установлено две позиции: репродуктивную и продуктивную. Первая связана с готовностью подростков реализовывать обычные формы поведения, вторая - с готовностью к преобразованиям в самом себе и своей жизни, что характеризует конструктивное или творческое отношение к себе. Изучены также содержательно-смысловые индикаторы, определяющие те или иные личностные качества в самом себе.

Процесс изучения особенностей развития личностной рефлексии подростков (на материале восприятия музыки) дал возможность определить сущность данного

понятия, установить критерии и уровни ее развития, а также дифференцировать виды данного феномена.

Личностная рефлексия рассматривается как механизм самосознания подростка, который проявляется в осмыслении и переосмыслении личностных смыслов (собственных образов «Я»), дающих новые знания о самом себе.

Основными критериями сформированности личностной рефлексии выступили рефлексивный анализ и его развернутость, организованность и вовлеченность в общую речевую продукцию подростков (сочинения, самоотчеты, продолжения предложений, импровизации). Были выделены три уровня развития саморефлексии: фиксированный, заниженный и сбалансированный. Последний оказался наиболее самодостаточным для самопознания, самоутверждения и саморазвития подростков, так как базируется на достаточно обоснованной самокритичности и одновременно активизирует собственные качества, которые способствуют личностному росту.

Установлены ретроспективный, ситуативный и перспективный виды личностной рефлексии подростков. Ретроспективная рефлексия связана с осмыслением образа самого себя и причин внутриличностных конфликтов, которые возникали в прошлом. Ситуативная рефлексия обеспечивает включение целостного «Я» в реальную («тут и теперь») ситуацию и дает возможность осмыслить значимость «для меня» тех или иных сторон своей личности. Перспективная рефлексия означает создание будущего жизненного «поля» и своего образа в нем с возможными перспективами преодоления личностных конфликтов.

Становление личностной рефлексии подростков осуществлено в процессе экспресс-формирования продуктивной личностной позиции и положительного отношения к жанру классической музыки, а также формирования мотива к личностной рефлексии (на материале восприятия музыки).

В процессе апробации системы учебно-воспитательных мероприятий, синтезировавшей различные психотехники, упражнения и задания, восприятие музыки значительно улучшило качественные показатели (развернутость, организованность, вовлеченность) личностной рефлексии подростков. Рефлексивный анализ после ее прослушивания имел более широкие вариации содержательного и смыслового контекстов.

Результаты формирующего эксперимента показали, что подростки с помощью рефлексивного анализа стремятся осмыслить как собственную категорию «Я», так и категорию «Другие». В процессе переосмысления различных критических ситуаций, внутриличностных конфликтов для них открываются новые качества в самих себя. Развитие личностной рефлексии стабилизирует проявления эмоционально-экзальтированной потребности данного возраста - самоутверждения. Осознается важность самоутверждения не только перед другими (сверстниками, родителями, учителями), но и перед самим собою.

Ключевые слова: личностная рефлексия, саморефлексия, продуктивная личностная позиция, ретроспективная рефлексия, ситуативная рефлексия, перспективная рефлексия, рефлексивный анализ, восприятие музыки, саморазвитие рефлексии.

Vinogorodsky A.M. Development of Teen-Agers' Personal Reflexion (on materials of music perception).

Thesis for the Candidate Degree in Psychology. Speciality 19.00.07 - Pedagogical and Age Psychology. The Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 1999.

The author of the thesis has presented materials of experimental studies of teen-agers' personal reflexion, extended theoretical and methodical ideas about peculiarities of the development and the essence of this phenomenon and worked out a complex of methods for its diagnostics. It has been revealed that the intrinsic nature of this phenomenon is connected with the appraisal and reappraisal of personal contents (different images of «the I » in the past, present and future. It has been determined that there are various kinds of personal reflexion: retrospective, situational, perspective. It has been proved that the development of personal reflexion doesn't go on spontaneously, but by means of the teen-ager's taking a personal position (productive or reproductive) and is motivated by music perception. The criteria and levels of the development of the teen-agers' self-reflexion and its kinds have been determined. The research has proved the efficiency of the elaborate system of teaching and educational measures including a series of pursuits (works, playing imitations, improvisations, projections) and psychological techniques, exercises and methods for self-development and self-education of the teen-agers' personal reflexion while perceiving classical and popular music.

Key-Words: personal reflexion, self-reflexion, productive personal position, retrospective reflexion, situational reflexion, perspective reflexion, reflexive analysis, music perception, self- development of the reflexion.